

शेतकरी उठाव

- शेतकऱ्यांची आर्थिक परिस्थिती सुधारण्यासाठी सरकारने काहीच उपाय योजना केल्या नाहीत. त्यामुळे शेतकरीवर्गात सरकारबद्दल असंतोष पसरला. हा असंतोष बंडाच्या स्वरूपात बाहेर पडू लागला.
- सरकारने शेतकऱ्यांची आर्थिक स्थिती सुधारण्यासाठी कोणतेही उपाय केले नाहीत. परिणामी शेतकऱ्यांमध्ये सरकारबद्दल असंतोष पसरला. हा असंतोष बंडाच्या स्वरूपात बाहेर येऊ लागला.
- या संघर्षामध्ये, शेतकरी मुख्य शक्ती म्हणून उदयास आले, त्यांच्या स्वतःच्या मागण्यांसाठी थेट लढत होते.

शेतकरी चळवळीची कारणे

खाली दिलेल्या सारणी मध्ये शेतकरी उठावाची कारणे दिलेली आहेत

शेतकरी चळवळीची कारणे	
शेतकऱ्यांवर अत्याचार	<ul style="list-style-type: none">• शेतकऱ्यांना जास्त भाडे, बेकायदेशीर आकारणी, मनमानीने बेदखल करणे आणि जमीन न मिळालेल्या मजुरीचा त्रास सहन करावा लागला.• शासनाने मोठ्या प्रमाणावर जमीन महसूल आकारला.
भारतीय उद्योगांना मोठ्या प्रमाणात नुकसान	<ul style="list-style-type: none">• ब्रिटिश आर्थिक धोरणांमुळे पारंपारिक हस्तकला आणि इतर लघु उद्योगांचा नाश झाला,• ज्यामुळे मालकी बदलली गेली आणि शेतजमिनीवर जास्त भार पडला,• मोठ्या प्रमाणावर कर्ज आणि शेतकरी गरीब झाले.
प्रतिकूल धोरणे	<ul style="list-style-type: none">• ब्रिटिश सरकारची आर्थिक धोरणे जमीनदार आणि सावकारांच्या संरक्षणासाठी वापरली गेली आणि शेतकऱ्यांचे शोषण केले.• शेतकरी अनेक प्रसंगी या अन्यायाविरोधात उठाव करत होते.

इंडिगो (नीळ)बंड (1859-62):

- नफा वाढवण्यासाठी, युरोपियन बागायतदारांनी शेतकऱ्यांना अन्न पिकांऐवजी इंडिगो लागवड करण्यास प्रवृत्त केले.
- शेतकरी असमाधानी इंडिगो पिकवत होते कारण:
- वाढत्या इंडिगोसाठी कमी किंमती देण्यात आल्या.
- इंडिगो फायदेशीर नव्हता.
- नील लावणीमुळे जमिनीची सुपीकता कमी होते.
- व्यापारी आणि मध्यस्थ यांच्या हातून शेतकऱ्यांचे नुकसान झाले. परिणामी, त्यांनी बंगालमध्ये नीलची लागवड न करण्याची चळवळ सुरू केली.

- त्यांना प्रेस आणि मिशनन्यांनी पाठिंबा दिला.
- बंगाली पत्रकार हरीशचंद्र मुखर्जी यांनी त्यांच्या 'द हिंदू पॅट्रियट' या वृत्तपत्रात बंगालच्या शेतकऱ्यांच्या दुर्दशेचे वर्णन केले.
- दीनबंधू मित्रा, बंगाली लेखक आणि नाटककार, यांनी त्यांच्या 'निल दर्पण' या नाटकात, भारतीय शेतकऱ्यांशी नीलमणींनी केलेल्या वागणुकीचे चित्रण केले. हे प्रथम 1860 मध्ये प्रकाशित झाले.
- त्यांच्या नाटकाने एक प्रचंड वाद निर्माण केला ज्यावर नंतर भारतीयांमध्ये आंदोलन नियंत्रित करण्यासाठी ईस्ट इंडिया कंपनीने बंदी घातली.
- सरकारने इंडिगो कमिशन नेमले आणि नोव्हेंबर 1860 मध्ये एक आदेश जारी केला, ज्यामध्ये सूचित केले गेले की रयतला इंडिगोची लागवड करण्यास भाग पाडणे बेकायदेशीर आहे. यामुळे शेतकऱ्यांचा विजय झाला.

पबना चळवळ (1870 -80)

- पूर्व बंगालच्या मोठ्या भागांमध्ये, जमीनदारांनी जबरदस्तीने भाडे आणि जमीन कर गोळा केले, जे अनेकदा गरीब शेतकऱ्यांसाठी वाढवले गेले.
- मे 1873 मध्ये, पबना जिल्ह्याच्या युसूफशाही परगणा, पाटणा (पूर्व बंगाल) मध्ये एक कृषी लीगची स्थापना झाली.
- भाडे संप आयोजित केले गेले, निधी गोळा करण्यात आला आणि संघर्ष संपूर्ण पटना आणि पूर्व बंगालच्या इतर जिल्हांमध्ये पसरला.
- संघर्ष प्रामुख्याने कायदेशीर प्रतिकार आणि थोडासा हिंसाचार होता.
- 1885 च्या बंगाल टेनेन्सी कायद्याद्वारे सरकारने अधिकार वाढवले तेव्हा असंतोष 1885 मध्ये कमी झाला
- बंकिमचंद्र चॅटर्जी, आर.सी. दत्त आणि इंडियन असोसिएशन सुरेंद्रनाथ बॅनर्जी यांच्या नेतृत्वाखाली लढला गेला.

दख्खनचा उठाव (1875)

- 19 व्या शतकाच्या उत्तरार्धात महाराष्ट्रातील एक महत्त्वपूर्ण जन उठाव. या घटनेला 'दख्खन उठाव' असेही म्हणतात. हा उठाव प्रामुख्याने सावकारांविरुद्ध होता.
- महाराष्ट्रात ब्रिटिश राजवट प्रस्थापित झाल्यापासून या उठावाची पार्श्वभूमी तयार झाली आहे.
- मुंबई प्रांताचे राज्यपाल माउंट स्टुअर्ट एल्फिन्स्टन (1779-1859) यांनी अनेक प्रशासकीय आणि महसूल बदल केले.
- यात जमीन महसूल व्यवस्थेतील बदल लक्षणीय होता. 1828 मध्ये, रॉबर्ट कीथ प्रिंगल यांनी रयोतवारी पद्धतीची ओळख करून दिली.
- प्रिंगल उपयोगितावादी तत्त्वज्ञानाने प्रभावित झाले होते.
- रयोतवारी पद्धतीचा पहिला परिणाम शेतकरी-कर्जदार संबंधावर झाला.
- 1874 मध्ये, रयतेने सावकारांच्या विरोधात सामाजिक बहिष्कार चळवळ आयोजित केली. त्यांनी सावकारांच्या दुकानातून खरेदी करण्यास आणि त्यांच्या शेतात लागवडीस नकार दिला.
- 2 मे 1875 रोजी सुपे येथील शेतकऱ्यांनी उठाव केला. मारवाडी-गुजर सावकारांवर हल्ला केला. नंतर ते पुणे, अहमदनगर, सातारा, सोलापूर, रत्नागिरी आणि अहमदाबाद जिल्ह्यात पसरले. 15 जून 1875 रोजी भीमाथडीजवळील

मुंढळी गावात शेतकऱ्यांनी बंड केले. त्यात त्यांनी सावकारांवर हल्ला केला, मालमत्ता लुटली, तारण जाळले आणि काही सावकारांची हत्या केली. हा उठाव सुमारे 2 महिने चालला.

- हे आंदोलन दडपण्यात सरकारला यश आले. सामंजस्यपूर्ण उपाय म्हणून, डेक्कन कृषक मदत कायदा 1879 मध्ये मंजूर झाला.

शेतकरी चळवळींचे महत्त्व

खाली दिलेल्या सारणीमध्ये शेतकरी चळवळींचे महत्त्व देण्यात आलेले आहे

शेतकरी चळवळींचे महत्त्व	
भारतीयांमध्ये जागरूकता	<ul style="list-style-type: none">जरी हे विद्रोह ब्रिटीश राजवटीला भारतातून उखडून टाकण्याच्या उद्देशाने नसले तरी त्यांनी भारतीयांमध्ये जागृती निर्माण केली.शेतकऱ्यांनी त्यांच्या कायदेशीर हक्कांबद्दल प्रबळ जागरूकता निर्माण केली आणि त्यांना न्यायालयात आणि बाहेरही ठामपणे सांगितले.
इतर विद्रोहांना प्रेरित केले	<ul style="list-style-type: none">त्यांना शोषण आणि दडपशाहीविरुद्ध संघटित होण्याची आणि लढण्याची गरज वाटली.या विद्रोहांनी पंजाबमधील शीख युद्धे आणि शेवटी 1857 च्या विद्रोह यासारख्या इतर विविध उठावांसाठी मैदान तयार केले.
शेतकऱ्यांमध्ये एकता	<ul style="list-style-type: none">शेतकरी वर्गातील भेदभाव न केल्यामुळे आणि साम्राज्यवादविरोधी संघर्षाच्या सर्वसमावेशक स्वरूपामुळे, शेतकरी चळवळ भूमिहीन मजुरांसह शेतकरी वर्गातील सर्व घटकांना एकत्र करण्यास सक्षम होती
शेतकऱ्यांचे आवाज ऐकले गेले	<ul style="list-style-type: none">शेतकऱ्यांनी त्यांच्या स्वतःच्या मागण्यांसाठी थेट लढा दिल्याने त्यांचे आवाज ऐकले गेले.नील बंड, बारडोली सत्याग्रह, पबना आंदोलन आणि दख्खन दंगलींमध्ये शेतकऱ्यांच्या मागण्यांना प्रतिसाद मिळाला.असहकार आंदोलनादरम्यान शेतकऱ्यांच्या मागण्या ऐकण्यासाठी विविध किसान सभेची निर्मिती करण्यात आली होती.
राष्ट्रवादाची वाढ	<ul style="list-style-type: none">अहिंसेच्या विचारसरणीने चळवळीत सहभागी झालेल्या शेतकऱ्यांना खूप बळ दिले होते.राष्ट्रवादाच्या वाढीसाठीही या चळवळीने योगदान दिले.
स्वातंत्र्योत्तर सुधारणांना प्रोत्साहन:	<ul style="list-style-type: none">या चळवळींनी स्वातंत्र्योत्तर कृषी सुधारणांसाठी वातावरण तयार केले, उदाहरणार्थ, 'जमीनदारी रद्द करणे.त्यांनी जमिनीच्या वर्गाची शक्ती कमी केली, अशा प्रकारे कृषी संरचनेच्या बदलामध्ये भर पडली.